

УДК 330.342.146

О.О. Юрманова, канд. екон. наук
Донецький інститут
залізничного транспорту

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ЄВРОПИ: ГЕНЕЗИС, ТЕОРІЇ, ІНСТИТУТИ

У статті подано історико-економічний аналіз концепції Європейської соціальної економіки, розкрито суть та принципи основних теоретичних підходів до вивчення соціальної економіки, виявлено її ознаки та інституційні компоненти з урахуванням накопиченого досвіду функціонування соціального сектору (соціальної економіки) в країнах ЄС.

Ключові слова: соціальна економіка, соціальні інститути, кооперативи, взаємні товариства, асоціації, фонди, соціальні підприємства, некомерційні організації, третій сектор, некомерційний сектор.

The article deals with the historic-economic analysis of the concept of the European social economy and the essence and principles of the basic theoretical approaches to studying of social economy reveals, which signs and institutional components on the grounds of the saved up experience of functioning of social sector (social economy) in the EU countries come to light.

Keywords: social economy, social institutes, co-operatives, mutual societies, associations, funds, social enterprises, nonprofit organizations, third sector, nonprofit sector.

Вступ. У 90-ті рр. XX ст. у зовнішньополітичній діяльності України був остаточно затверджений курс на євроінтеграцію. Європейський вибір відкрив для України нові перспективи в економічному розвитку, соціальному й інтелектуальному прогресі, зміцненні позицій на міжнародній арені. Серед аспектів європейської інтеграції необхідно виокремити її соціальний складник, що передбачає адаптацію соціальної політики України до стандартів ЄС і поступове досягнення західноєвропейського рівня соціального забезпечення та захисту населення. Особливу увагу доцільно звернути на накопичений досвід розвитку європейської соціальної політики в контексті концепції Європейської соціальної економіки, яка розробляється з кінця 80-х рр. XX ст.

На жаль, вітчизняні дослідники ще поки мало звертають увагу на те, як проблемні питання соціальної політики вирішуються на рівні ЄС, як розширюється суб'єктивність інституту соціальної політики, які нові соціальні сили включаються у реалізацію соціальної політики. Знаходиться тільки в стадії розробки у вітчизняній економічній теорії методологія формування національної моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, відсутнє чітке уявлення про секторальну структуру, інституціональні компоненти соціальної ринкової економіки взагалі та національної її моделі, зокрема.

Постановка завдання. Метою цієї статті є історико-економічний аналіз концепції Європейської соціальної економіки, розкриття суті та принципів основних підходів до вивчення соціальної економіки, виявлення її основних ознак і інституціональних складників з урахуванням накопиченого досвіду функціонування соціального сектору (соціальної економіки) в країнах Європейського Союзу.

Результати. Концепція та поняття «соціальна економіка» трактується досить широко, коли мова йде практично про всі прояви соціально-економічної активності, здійснюваної в різних юридичних формах, що знаходяться в структурі національної економіки між приватним і суспільним секторами. Термін «соціальна економіка»

традиційно використовується в країнах континентальної Європи й у діяльності установ Європейського Союзу, у той час як у США та в інших англослов'янських країнах найчастіше застосовується поняття «некомерційні організації» (сектор некомерційних організацій) і «третій сектор». Останнім часом популярним стає підхід, що розглядає соціальну економіку як економіку солідарності.

Історично соціальна економіка пов'язана з кооперативами й асоціаціями, що становлять її інституціональну основу. Сучасна соціальна економіка спирається, насамперед, на систему цінностей і принципів, що є властивими для асоціацій і кооперативів (асоціативізм, асоціативна демократія, кооперативізм, спільна діяльність), і структурно містить у собі такі типи організацій: кооперативи, взаємні товариства, асоціації, фонди та соціальні підприємства.

Кооперативи, асоціації і взаємні товариства стали своєрідною відповіддю найбільш уразливих і соціально незахищених груп населення на жорстокі умови їхнього існування, що склалися в процесі розвитку капіталістичного суспільства в XVIII-XIX ст. На думку сучасних західноєвропейських дослідників [4, с. 2040], термін «соціальна економіка» (*economie sociale*) з'явився в економічній літературі вперше в 1830 р., коли французький ліберальний економіст Шарль Дунуає (Charles Dunoyer) опублікував «Новий трактат соціальної економіки» («Nouveau traite' d'economie sociale»), у якому обґрунтовував моральний підхід до аналізу економіки. Продовжив подібні дослідження інший француз — Огюст Отт (Auguste Ott), що опублікував у 1851 р. свій «Трактат соціальної економіки» («Traite' d'economie sociale»). У соціально-економічному контексті це поняття було використано французьким соціологом Фредериком Ле-Плеєм (Fre'de'ric Le Play), що заснував у 1856 р. «Міжнародне товариство практичного вивчення соціальної економіки». Результати соціологічних спостережень почали публікуватися в журналі «Соціальна економіка». У 1867 р. Ле-Плей офіційно використовував термін «соціальна економіка» у своєму виступі на Всесвітній універсальній виставці в Парижі. У своїй програмній промові він визначив соціальну економіку як дослідження становища робітничого класу та його відносин з іншими класами.

Завдяки роботам Шарля Жіда і пізніше Леона Вальраса («Нариси соціальної економіки», 1896) поняття «соціальна економіка» одержало повне академічне й інституціональне визнання. Ш. Жід (1912) визначив соціальну економіку як «природне право», що керує безпосередніми відносинами між людьми та речами; це наука соціальної справедливості на відміну від політичної економії як науки соціальної корисності. Серед компонентів соціальної економіки він назвав асоціації робітників, державу (точніше, соціальну складову державної політики), благодійні установи (хоча і створювані капіталістами).

Л. Вальрас обґрунтовував необхідність поєднання приватного економічного інтересу, представленого ринком, і соціальної справедливості (досягнення її є завдання держави), у результаті чого і виникає соціальна економіка як своєрідний внесок економічної сфери в забезпечення соціальної справедливості. Виділяючи три рівні економічного аналізу (чиста політична економія, прикладна економіка і соціальна економіка), Вальрас розглядав також соціальну економіку як науку про розподіл багатства. В основі такого розподілу лежить принцип соціальної справедливості.

Отже, поява вже в XIX ст. соціальної економіки як конкретного поняття стало результатом інституціоналізації соціальної сфери капіталістичного суспільства та теоретичного осмислення реальних соціально-економічних процесів. До кінця XIX — початку XX ст. фактично відбулася ідентифікація та юридичне визнання трьох структуроутворюючих елементів соціальної економіки, а саме кооперативів, асоціацій і товариств взаємної підтримки.

Три десятиріччя після Другої світової війни характеризуються в західних країнах розвинутої ринкової економіки як період стійкого економічного зростання,

на тлі якого відбулося об'єднання соціально-економічної ролі приватного та суспільного секторів. Посилення позицій держави загального добробуту, що зуміла компенсувати «провали» капіталістичної економіки шляхом проведення перерозподільної й антициклічної політики, обмежило суспільну значущість соціальної економіки.

Однак за останні двадцять п'ять — тридцять років теоретичний і практичний інтерес до соціального (третього) сектору економіки відродився й істотно зріс як у країнах ЄС, так і у світовому масштабі. Таким тенденціям є своє пояснення. Різка зміна з кінця 70-х рр. XX ст. економічної ситуації в найбільш розвинених країнах Західної Європи (криза системи масового виробництва, високий рівень безробіття, криза суспільних фінансів та ін.) викликала зміну умов, в яких реалізовувалася соціальна політика держави добробуту. Уповільнення темпів економічного зростання активізувало процеси реформування не тільки економічного складника державного регулювання, але і соціального. При цьому в реформуванні соціального регулювання чітко виявилася тенденція лібералізації соціальної політики. Фактично відбулася зміна парадигми державної соціальної політики: вона переорієнтується з економічної допомоги людині на створення умов для її розвитку, для забезпечення рівних можливостей усім членам суспільства. Особлива роль у здійсненні подібної соціальної політики стала приділятися інститутам самоорганізації та самозабезпечення громадян, які могли б надавати своїм членам і соціально-уразливим групам населення певні товари та послуги (у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення тощо) за доступними цінами.

Відродження на сучасному етапі соціального сектору економіки як важливого інструмента забезпечення зайнятості, соціального обслуговування, соціальної солідарності, економічного зростання прийняло в країнах Європейського Союзу різні форми. Поряд з активізацією діяльності традиційних кооперативів і взаємних товариств спостерігається поява нових форм соціальної активності: соціальних підприємств, соціальних кооперативів тощо. Підставою для їхнього включення в інституціональну структуру соціального сектору сучасної ринкової економіки країн-членів ЄС може служити визначення соціальної економіки, що дається CIRIEC (Міжнародний дослідний та інформаційний центр суспільної, соціальної і кооперативної економіки). Соціальна економіка (соціальний сектор економіки) розглядається як сукупність приватних, формально організованих підприємств, чия діяльність заснована на вільному членстві, автономності (незалежність від влади) і демократичності (один член — один голос) прийняття рішень, орієнтована на задоволення потреб своїх членів шляхом виробництва товарів і надання різноманітних послуг (у т.ч. страхових, фінансових) на ринкових принципах (через ринок), припускає розподіл одержуваного прибутку або надлишків і використання їх з метою стійкого розвитку та реалізації колективного інтересу, що відображає пріоритетність людини та соціальних завдань перед капіталом. Соціальна економіка також включає приватні організації, що надають неринкові послуги домашнім господарствам і чії надлишки, якщо такі взагалі є, не можуть бути розподілені серед економічних агентів, що ці організації створюють, керують ними або їх фінансують [5, с. 9]. Фактично визнається наявність двох підсекторів усередині соціальної економіки — ринкового і неринкового, однак у привласнених до них соціальних організацій є спільна особливість: вони виступають як соціальні інститути, що здійснюють діяльність насамперед з метою задоволення різноманітних потреб людей, а не з метою одержання і привласнення прибутку капіталістичними інвесторами. Таким чином, для всіх сучасних організаційних форм діяльності та відповідальності, що є структуроутворюючими компонентами сучасної соціальної економіки, основною ознакою виступає соціальна сфера компетенції.

Очевидно, що сучасна практична реалізація ідей соціальної економіки в європейських країнах, об'єднаних у Європейський Союз, відбувається на основі оновленої

та розширеної теоретико-методологічної концепції. А різноманіття уявлень про соціальну економіку породжено, насамперед, наявністю в ній двох сутнісних рис: соціальної й економічної. Тому, на нашу думку, будь-яке економічне явище, в якого є соціальний вимір, і будь-яке соціальне явище, в якого є економічний вимір, можна вважати частиною соціальної економіки. У результаті такі терміни, як «соціальна економіка», «економіка солідарності», «третій сектор», «альтернативний сектор», «неприбутковий сектор», «некомерційний сектор», у рамках яких здійснюється діяльність різноманітних соціальних організацій і установ, все більш і більш використовуються як синоніми.

Однак, треба визнати, активізація наукового інтересу до різних форм асоціативної активності громадян, що демонструють явно недержавний і позаринковий характер, викликала не тільки своєрідний термінологічний вибух, але і виявила наявність двох стійких дослідницьких традицій, що склалися за останні тридцять років у вивченні соціальної економіки: європейської континентальної (теоретична концепція знайшла найбільш повне практичне втілення у французькій моделі соціальної економіки) і англо-американської, що ґрунтується на ідеях некомерційного сектору і некомерційних (неприбуткових) організацій. Американські автори віддають перевагу категорії «третій сектор», що має послідовно некомерційний, неприбутковий характер (*non-profit sector*), а його структуроутворюючими інституціональними одиницями визначають, насамперед, асоціації та фонди, чия діяльність носить яскраво виражений добровільний, філантропічний і благодійний характер. На основі зазначеної ознаки до третього сектору прийнято відносити різні благодійні установи й американські філантропічні фонди.

Порівняння принципів соціальної економіки і структуроутворюючих критеріїв некомерційного сектору дозволяє виявити наступні відмінності в зазначених підходах. Для некомерційних організацій діє т.зв. некомерційний критерій, що означає застосування принципу нерозподілу прибутку або надлишків серед членів. Однак кооперативи і взаємні товариства, що фактично є ядром соціальної економіки, відповідно до такого підходу повинні бути виключені зі структури третього сектору. Модель некомерційного сектору не визнає критерію демократичного характеру діяльності некомерційних організацій, у той час як у рамках соціальної економіки він відноситься до концептуальних принципів [5, с. 8]. Пріоритетним у соціальній економіці є обслуговування людей (насамперед своїх членів, але й нечленів також) та інших соціальних організацій, задоволення їх потреб та інтересів. Некомерційним організаціям некомерційного сектору дозволяється надавати послуги не тільки окремим людям, але і корпораціям, що керують некомерційними організаціями або фінансують їх. І головне. Прихильники концепції некомерційних організацій і некомерційного сектору відводять третьому секторові економіки тільки благодійну і філантропічну функцію. Модель соціальної економіки дозволяє поєднати бізнес-ініціативи з ідеями взаємної солідарності її суб'єктів на основі такої системи цінностей, у якій принципи демократичного прийняття рішень і пріоритету людей над капіталом при розподілі прибутків або надлишків є переважаючими. Соціальна економіка не розглядає людей як пасивних споживачів допомоги, що надається в рамках соціальної добродійності, а, навпаки, сприяє вихованню в них громадянської активності і відповідальності за власну долю і долі інших членів суспільства.

Визнання наявності ринкового і неринкового підсекторів усередині соціальної економіки дозволяє істотно розширити її інституціональні і функціональні границі, що дає можливість представити сучасну інтегровану модель соціальної економіки (соціального сектору економіки) у такий спосіб (рис. 1).

Сьогодні до структури соціальної економіки країн Євросоюзу входять 2 млн підприємств (10 % усіх європейських фірм), що забезпечують робочими місцями понад 11 млн. громадян (6,7 % працюючого населення ЄС): з них 70 % задіяні в

некомерційних асоціаціях, 26 % — у кооперативах і 3 % — у взаємних товариствах [5, с. 25-26].

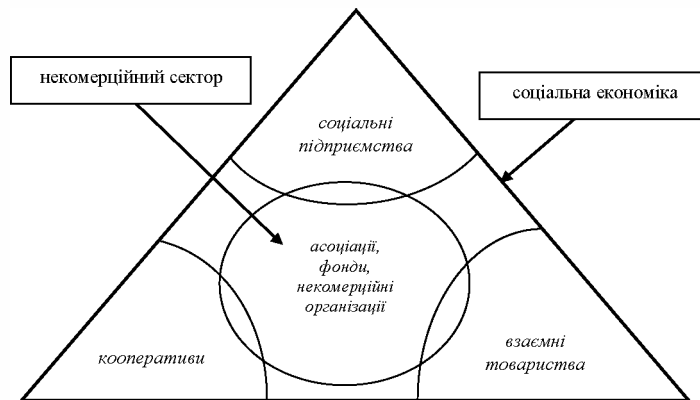

Рис. 1. Сучасна інтегрована модель соціальної економіки

Підсектор ринку включає, насамперед, кооперативи і товариства взаємного страхування. Кооперативну економіку Євросоюзу презентують 160 тис. кооперативів, 123 млн членів [1]. Найбільшого поширення набули сільськогосподарські, кредитні, житлові, виробничі, соціальні кооперативи. Взаємними товариствами, що спеціалізуються на наданні послуг у сфері охорони здоров'я та соціального забезпечення, охоплено понад 120 млн осіб [5, с. 7], а сектор взаємного страхування фактично є другим за обсягом на європейському страховому ринку. До неринкового підсектору соціальної економіки належать, насамперед, асоціації і фонди. Їх відмінна риса полягає в тому, що свої товари або послуги вони надають своїм членам безкоштовно або за цінами, набагато нижчими за середньоринкові (фактично за собівартістю).

Участю в різних асоціаціях охоплено майже 50% громадян Євросоюзу [5, с. 7]. Широко презентовані фонди в різних сферах діяльності, а саме в охороні здоров'я, соціальному забезпеченні, розвитку міжнародних відносин, культурі, мистецтві, науці, захисті навколишнього середовища, добродійності. У країнах ЄС у середньому на 100 тис. осіб припадає майже 27 різноманітних фондів, загальна чисельність яких складає понад 273 тис. одиниць [3, с. 7]. Відносно новим компонентом у структурі європейської соціальної економіки є соціальні підприємства, що діють, як правило, на рівні місцевих співтовариств або в інтересах певної групи людей. При цьому немає єдиної юридичної форми, у рамках якої функціонували б соціальні підприємства. Вони відрізняються інноваційністю у створенні нових товарів і наданні нетрадиційних послуг, у застосуванні нових форм організації виробництва і варіацій поєднання факторів виробництва. Як соціальні підприємства можуть виступати робочі кооперативи (у т.ч. соціальні кооперативи), бізнес-співтовариства, соціальні фірми, квазідержавні соціальні підприємства, волонтерські організації та інші, чия діяльність відповідає розробленим EMES (Європейська дослідна мережа) соціальним та економічним критеріям [2].

Висновки. Генеза європейської соціальної економіки охоплює тривалий період: від перших згадок категорії «соціальна економіка» як механізму природних, безпосередніх відносин між людьми, які повинні розвиватися на основі соціальної справедливості, до її становлення як невід'ємного компоненту сучасної трьохсекторної європейської соціальної моделі, а саме соціального (третього) сектору економічних систем західноєвропейських країн-членів ЄС. Можна стверджувати, що сучасний підвищений інтерес до моделі соціальної економіки став відзеркаленням формування в західноєвропейсь-

ких країнах, якщо не нової парадигми соціальної політики, то, принаймні, настійної необхідності зміни її основоположних принципів. До сучасних тенденцій в самому інституті соціальної політики необхідно віднести, перш за все, розширення її суб'єктності, оскільки в розробці та реалізації соціальної політики крім держави і традиційних суспільних сил (профспілки, організації роботодавців) все частіше значну роль починають виконувати інститути громадянського суспільства (політичні партії, об'єднання) та інститути самоорганізації і самозабезпечення громадян. Таке розширення має об'єктивний характер, оскільки обумовлене зростанням ролі третього, соціального сектору на фоні ускладнення соціальної проблематики і посилення різноманітності напрямів соціальної політики. Реалізувати повноцінно ці напрями в сучасних умовах можна тільки через широке включення соціальних сил, що успішно презентують європейську соціальну економіку і які мають багаторічний досвід розв'язання найрізноманітніших соціальних проблем різних груп населення, як на місцевому, так і на національному й інтернаціональному рівнях (кооперативи, асоціації, фонди, взаємні товариства, соціальні підприємства тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Cooperatives Europe. The European region of the International Co-operative Alliance. Who we are [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту <http://www.coopseurope.coop/spip.php?rubrique18>.
2. Defourny J. Social Enterprise in an Enlarged Europe: Concept and Realities // Second Conference on Social Economy in the Central and Eastern European Countries «Social Entrepreneurship & Economic Efficiency», Krakow (Poland), 27-28 October, 2004. — 21 p. [Електронний ресурс] Режим доступу до статті: www.emes.net/fileadmin/emes/PDF_files...
3. Foundations in the European Union. Facts and figures. Report on work by EFC Research Task Force. — Brussels: EFC, 2008. — 26 p.
4. Moulaert F. Social Economy, Third Sector and Solidarity Relations: A Conceptual Synthesis from History to Present / F. Moulaert, O. Ailenei // Urban Studies. — 2005. — Vol. 42, № 11. — P. 2037-2053.
5. The Social Economy in the European Union: Summary of the Report drawn up for the European Economic and Social Committee. — European Economic and Social Committee, 2007. — 48 p.

---

alenayurmanova@mail.ru

Надійшла до редколегії 15.04.2011 р.